Veidenbauma muzealizācija

Iveta Ruskule

Kopsavilkums

Eduarda Veidenbauma kā Latvijas kultūrai unikālas personības apzināšanās sākas tikai pēc viņa pāragrās nāves 1892. gadā, kad laikraksta “Dienas Lapa” literārajā pielikumā pirmoreiz nodrukāti pāris Veidenbauma dzejoļi, bet vēl pēc trim gadiem – 1896. gadā – iznāk pirmais Veidenbauma dzejoļu krājums “Dzejas”.

Dzejnieka mantojuma muzealizācija muzeja institūcijas statusā tika sākta 1958. gadā, nodibinot Veidenbauma memoriālo muzeju “Kalāči”. Tomēr Kalāču mājas jau daudz agrāk kļuva par individuālu entuziastu un organizētu grupu apmeklējumu objektu. Pēc dzejnieka nāves šeit turpinās saimniecības ikdiena, bet Veidenbauma dzeju lasošās sabiedrības acīs mājas identitāte ieguvusi jau citu vērtības kodu.

Par svarīgāko eksponātu kļūst klētiņa, kur vasarās dzejnieks uzturējies, lai apgūtu ģimnāzijas kursu, lasītu, domātu, rakstītu. Kā rakstišanas virsmu Veidenbaums izmantojis veļas rulli. Zīmīgi, ka šī utilitārā, veļas gludināšanai lietojamā māj-saimniecības rika muzeālā semantika veidojusies, balstoties tieši Veidenbauma attiecībās ar šo priekšmetu, – apmeklētāji to uztver kā dzejnieka rakstāmgaldū, nevis senu etnogrāfiskas nozīmes artefaktu. Arī pati klētiņa no saimnieciskas ēkas transformējusies muzejiskā eksponātā, kura interpretācija tikai sekundāri pieskaras šīs Kalāču sētā vissenākās celtnes etnogrāfiskajam aspektam. Klētiņa līdz ar tajā esošo veļas rulli pirmkārt ir vieta, kurā apmeklētāji tiecas sastapt dzejnieka radošās laboratorijas gaisotni.

Otrais pasaules karš izklidina Kalāču māju ļaudis, kā arī izārda šeit koncentrētās atmiņas un priekšmetisko vidi. Ēkas un tajās palikušās lietas zaudē iemantoto muzeālo auru un atgriežas raupjā utilitārā lietojuma vidē: šeit tiek izmitināti Veidenbauma vārdā nosauktā kolhoza strādnieki un iekārtots bērnudārzs.

Muzeja nodibināšana Kalāčos 1958. gada pavasarī kļūst iespējama, pateicoties Eduarda Veidenbauma māsasmeitas Birutas Leites neatlaidībai, vērsoties pie amatpersonām ar aicinājumu saglabāt pirmā latviešu revolucionārā dzejnieka piemiņu. Biruta Leite muzeja veidošanu sāk izpostītā, autentisko auru un lielu daļu muzejisko priekšmetu zaudējušā vidē. Viņas muzeoloģiskās izvēles noteicis obligātais ideoloģiskais konteksts un viņas nostalgiskā vēlme atjaunot zudušo Kalāču auru. Leite ekspozīciju veido kā subjektīvu atmiņu dokumentu pēc “istabu” principa, radot ar priekšmetiem inscenētu ilustrāciju savām, savas mātes un laikabiedru atmiņām par Kalāču vidi. Tā kā no dzejnieka dzīves laika lietiskās patiesības šeit ir palikušas vienīgi sienas un minejumi par atsevišķu lietu autentiskumu, ekspozīcijas memorialitātes sajūtas radīšanai tiek izmantoti dažādas izcelsmes un autentiskuma priekšmeti – no dzimtas iegūti; tipveida interjera priekšmeti; īpaši ekspozīcijai pēc radnieku atmiņu stāstījuma izgatavoti. Tomēr autentiskuma

mīklas joprojām nav pilnībā atšķetinātas tiem dažiem priekšmetiem, kuri muzeja un sabiedrības dialogā tiek iekļauti kā Eduarda Veidenbauma paša lietoti vai radīti. Eksponētā apaļo briļļu pusīte (kuru saglabājis dzejnieka brālēns) un kadiķa koka spieķis apmeklētāja izvēlē uzbūvē Veidenbauma vizuālo tēlu, kādu to sabiedrības apziņā nemainīgu nostiprinājusi Tērbatā uzņemtā fotogrāfija. Ieraugot spieķi, apmeklētājs to nešaubīgi sasaista ar fotogrāfijā redzamo aksesuāru. Taču, vērīgāk ieskatoties fotogrāfijā redzamajā un eksponētajā aksesuārā, kļūst skaidrs, ka tie ir divi atšķirīgi priekšmeti.

Fotogrāfijā redzamais spieķis dzejnieka rokās visdrīzāk nonācis kā uzņēmuma vizualitātē iederīgs rekvizīts. Savukārt eksponētais pieteikts kā Eduarda Veidenbauma darināts. Šo priekšmetu 20. gadsimta 50. gadu sākumā zem klētiņas atradis kāds Bernhards Krūklis no Liepas ciema Rozēniem.

Tāpat kā Eduarda Veidenbauma dzejas tekstu nonākšana līdz lasītājam caur daudzu pārrakstītāju rokām nesusi līdzīgu no pirmteksta grūti atsijājamo subjektivitātes klātbūtni, līdzīgi arī dzejnieka piemiņas dokumentēšana un prezentācija muzeja formātā uzkrājusi virkni subjektīvu un par vēlamām pieņemtu patiesību. Šis daudzo patiesību, leģendu un detektīva cienīgu meklējumu iespēju kopums ir atslēga uz mūsdienīga un aizraujoša dzejnieka stāsta radīšanu Veidenbauma piemiņas glabātāju rokās.

Raksturvārdi: muzejs, mantojums, Kalāči, klēts, veļas rullis, spieķis, Biruta Leite.

Muzealizācija ir darbība, kas fiziski un semantiski izņem priekšmetu no tā izcelšanās, dzīves, lietojuma vides, to novietojot muzejā un pakļaujot tā turpmāko dzīvi muzeja institūcijas likumiem, no vienas, un kuratoru pētniecisko vai radošo ieceru īstenošanai, no otras puses. Līdztekus ievietošanai muzeja vidē, saglabāšanai un dokumentēšanai lietas piedzīvo arī nozīmes maiņu, jo tās kādā brīdī ir kļuvušas lielākai sabiedrības daļai, kopienai vai valstij nozīmīgākas, vērtīgākas nekā ikdienišķi utilitāri lietojami priekšmeti. Šis process neizbēgami saistās ar interpretācijām un kontekstu meklēšanu. Nemainoties priekšmetu fiziskajam ietvaram un bieži vien arī sākotnējai funkcionalitātei, tomēr veidojas citi attiecību loki starp tiem un sabiedrību, kurai šie priekšmeti kalpo jau kā zīmes, simboli noteiktam naratīvam.

Eduarda Veidenbauma kā Latvijas kultūrai unikālas personības apzināšanās un pieaugošas popularitātes ceļš sākas tikai pēc viņa pāragrās nāves 1892. gadā. Sabiedrība ārpus dzejnieka draugu un līdzgaitnieku loka Veidenbaumu sāk iepazīt pēc gada, kad laikraksta "Dienas Lapa" literārajā pielikumā pirmoreiz nodrukāti pāris Veidenbauma dzejoļi,¹ bet pirmais drauga Edvarda Treimaņa-Zvārguļa sakārtotais dzejoļu krājums "Dzejas" iznāk vēl pēc trim gadiem – 1896. gadā. Dzejnieka dzīvesstāsts un atmiņas par viņa personību Treimaņa-Zvārguļa pierakstā pirmoreiz lasāmas 1907. gadā iznākušajā Veidenbauma Kopotu rakstu pirmajā sējumā.²

¹ Laikraksta "Dienas Lapa" literārajā pielikumā 1893. gada 22. maijā publicēti Eduarda Veidenbauma dzejoļi "Pavasari" un "Ikkatris tev godu dod, centīgais vīrs...".

² Treimanis-Zvārgulis, E. Eduards Veidenbaums savā dzīvē un darbos. Grām.: *Ed. Veidenbauma kopoti raksti*. Valmiera: P. Skrastiņš, 1907. 3.–108. lpp.

Par dzejnieka vizuālo tēlu liecina tikai draugu un laikabiedru atmiņas, drauga Aleksandra Dauges zīmētais draudzīgais šaržs³ un vienīgā zināmā 1890. gadā Tērbatā tapusi fotogrāfija.⁴ Hrestomātisks kļuvis Veidenbauma sacītais, paužot nevēlēšanos fotografēties: “Kas grib šajā pasaulē ko atstāt, lai atstāj savus darbus.”⁵ Liktenīgā kārtā šis vēlējums piepildījies arī paša piemiņas liktenī – tieši darbi aizvien plašāk uzjunda interesi par šā neparasti oriģinālā dzejnieka personību.

Eduarda Veidenbauma portreta kadrējums no Tērbatas studentu biedrības “Pīpkolonija” grupas fotogrāfijas Tērbatā 1890. gada 5. maijā.

Kadrējums: V. Malinovskis. Uzlīmēts uz cietas kartona pamatnes, apakšējā malā dzejnieka autogrāfs.

Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums. RTMM, 66046

³ Pirmpublicēts: *Ed. Veidenbauma kopoti raksti*. Valmiera: P. Skrastiņš, 1907, 72. lpp. kopā ar Aleksandra Dauges atmiņu pārstāstu. Aleksandrs Dauge šeit arī atminas, ka Eduardu Veidenbaumu karikatūrās zīmējis bieži, tās bijušas izplatītas studiju biedru vidū, bet Dauges rīcībā neviena no tām nav palikusi. Publicētais un līdz mūsu dienām reproducētā formātā saglabājamais zīmējums bija nonācis Treimaņa-Zvārguļa rokās. Attēls, kā to komentē Treimanis-Zvārgulis, “rāda Veidenbaumu, kas pie 25 °C saltuma iet pa ceļu vasaras mētelīti, papirosu zobos iekodis, un lielu platu sarkanu šalli reizes sešas ap kaklu aptinis”.

⁴ Vienīgais neapstrīdami zināmais Eduarda Veidenbauma fotoattēls ir Tērbatas studentu biedrības “Pīpkolonija” grupas fotogrāfija, kas tapusi 1890. gada 5. maijā Tērbatā. Veidenbaums tajā redzams centrā ar spieķi rokās un studenta cepuri galvā. No šīs fotogrāfijas veidoti arī daudzie dzejnieka portreta kadrējumi un reprodukcijas. Kopš 20. gadsimta 80. gadiem tiek uzskatīts, ka eksistē vēl otrs Veidenbauma fotoattēls: kādā neapdzīvotā mājā Rūjienā atrasta fotogrāfija, kurā redzama kāzu viesu grupa Rūjienā. Portretiskā līdzība un dzejnieka biogrāfijā zināmie fakti par mājaskolotāja darbu Rūjienā 1890. gadā un viņa vijolspēles prasmi ļauj pieņemt, ka jaunais cilvēks grupas pirmajā rindā (ceturtais no labās) ar vijoli rokās patiešām ir Eduards Veidenbaums.

⁵ Treimanis-Zvārgulis, E. Eduards Veidenbaums savā dzīvē un darbos, 53. lpp.

Aleksandrs Dauge. Eduards Veidenbaums.

Reproducēts no: Treimanis-Zvārgulis, E. Eduards Veidenbaums savā dzīvē un darbos. Grām.: *Ed. Veidenbauma kopoti raksti*. Valmiera: P. Skrastiņš, 1907. 72. lpp.

Lai arī dzejnieka mantojuma muzealizācija muzeja kā institūcijas izpratnē tika īstenota līdz ar lēmuma par Veidenbauma memoriālā muzeja “Kalāči” dibināšanu 1958. gadā,⁶ tās faktiskais sākums iezīmējas jau labu laiku pirms oficiālajiem lēmumiem un ideoloģiskā uzstādījuma. Par Veidenbauma muzealizācijas centru kļūst Liepas pagasta Kalāči – mājas, kurās Veidenbaumu ģimene sāka saimniekot, kad mazajam Eduardam bija pieci gadi. Kalāču mājas kļūst par dzejnieka pasaules izziņas platformu, radošo laboratoriju. Šeit arī slimības gultā apraujas divdesmit piecus gadus vecā neparasti talantīgā latviešu dzejnieka un domātāja dzīve. Kalāču nozīmi Eduarda Veidenbauma dzīves gājumā un personības attīstībā apliecina arī dzejnieka biogrāfs Rūdolfs Egle:

[Kalāčos] Eduards Veidenbaums uzauga un mācījās pazīt pasauli. Te pavadīta mūža lielākā daļa. [...] Šinī šaurajā idillē, kurā daudz kas pats par sevi saprotams, [...] Veidenbaums pavadīja to garīgās attīstības posmu, kad prāts vispadevīgāks ārējiem iespaidiem. [...] Kalāčos pavadītais laiks, no aprīņa skolas līdz ģimnāzijai, [...] ir vai pats svarīgākais starpbrīdis viņa gaitās.⁷

Pēc dzejnieka nāves Kalāčos turpinās saimniecības ikdiena.

⁶ 1958. gada 5. novembrī Liepas pagasta “Kalāčos” atklāj Cēsu Novadpētniecības muzeja filiāli, Eduarda Veidenbauma memoriālo muzeju.

⁷ Egle, R. *Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos*. Cēsis; Rīga: O. Jēpe, 1926, 20., 46. lpp.

Kalāču saimniece Karlīne Luste, Eduarda Veidenbauma māsa (pirmā no kreisās), un mājas sievas ar cūku ganāmpulku. 30. gadu otrā puse.

Fotogrāfs nezināms [iespējams, Jūlijs Luste].

Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums. RTMM, 1519

Tomēr sabiedrības acīs, kas iepazinusi un ciena Veidenbauma daiļradi, mājas identitāte ieguvusi jau citu vērtības kodu. Kalāči kļūst par individuālu entuziastu un organizētu grupu apmeklējumu vietu. Kalāču kā muzejmājas vides gida lomu uzņemas Eduarda Veidenbauma jaunākā māsa Karlīne Luste.

Skolēnu ekskursija Kalāčos, 1928. gads. Centrā skolotājs Kalniņš, pa labi no viņa – Karlīne Luste. Fotografējis Jūlijs Luste.

Eduarda Veidenbauma memoriālā muzeja "Kalāči" krājums. CMK 1132

Lai arī apmeklētāji Kalāču mājas ierauga to sadzīves ikdienā, tomēr šīs vietas īpašā uztvere paša nācēja izjūtās apvienojumā ar Karlīnes Lustes teju ar misijas apziņu pavērtajām durvīm uz dzejnieka dzīves un domu telpu šeit pavadīto laiku nenoliedzami pietuvina muzeja apmeklējuma pieredzei:

Pagalmā divas vasarnieces atpūtas krēslos ļaujas pusdienas saules glāstiem. Prasu, vai šeit Kalāčos dzīvo vēl kāds Veidenbauma radnieks? Jā, viņa māsa! Tūliņ pasaukšu...

Drīz iznāk meklētā – Eduarda māsa, ap septiņdesmit gadu veca, bet ļoti žirgta vecīte. Zilpelēkās acis laipni raugās manī, un klusā balss aicina mani iekšā atpūsties. Viņa cienā mani ar raudzētu bērzsulu, kas patīkami veldzē un atspirdzina. Runājam par Eduardu, un viņa māsa stāsta man savas atmiņas.⁸

Kalāčos kā dzejnieka piemiņas vietā iegriežas arī augstas valsts amatpersonas. 1932. gadā tiek plaši atzīmēta Eduarda Veidenbauma nāves četrdesmitā gadadiena, un tās sakarā Kalāčos viesojas Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš, aktrise Paula Baltābola, Ministru prezidenta adjutants Miervaldis Lūkins.

Valsts amatpersonu apciemojums Kalāčos sakarā ar Eduarda Veidenbauma četrdesmitās nāves gadadienas piemiņas pasākumu Liepas kapsētā 1932. gada 29. maijā. Pirmajā rindā no kreisās: 1. Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš, 2. Eduarda Veidenbauma māsa Karlīne Luste. Otrajā rindā no kreisās: 1. aktrise Paula Baltābola, 2. Biruta Luste, Karlīnes meita, 3. Anna Rodziņa, 4. Ministru prezidenta adjutants Miervaldis Lūkins. Fotogrāfs nezināms.

Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums. RTMM, 1557(1)

⁸ Vētra, U. Veidenbauma dzīves vietā – Mūrmuižas Kalāčos. *Latvijas Kareivis*, 1938, Nr. 288, 18. dec.

Jau tad, Kalāču neformālās muzejmājas dzīves laikā, par svarīgāko dzīvo eksponātu kļūst klētiņa.

Kalāču klētiņa ap 1912. gadu.

Fotografējis Jūlijs Luste.

Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums. RTMM, 758

Arī tā joprojām tika izmantota saimniecības vajadzībām, bet vienlaikus tās durvis tika vērtas apmeklētājiem, ļaujot sajust Veidenbauma “studiju salona” auru. Saimniecības ikdienā praktiskam mērķim kalpojušo ēku, pēc māsas Karlīnes atmiņām, Veidenbaums gada siltajos mēnešos labprāt izmantojis kā klusu vietu, kur netraucētam apgūt ģimnāzijas kursu, gatavoties eksāmeniem, lasīt, domāt, rakstīt. Klētiņas kā Veidenbauma garīgās dzīves centra identitāti apcerē “Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos” īpaši uzsver Rūdolfs Egle. No klētiņā esošā saimnieciskā inventāra autors piemin tikai tos priekšmetus, kuri bijuši būtiski dzejnieka uzturēšanās un darba videi šajā telpā:

Klētiņā atradās gulta ar vienkāršu salmu maisu, krēsls un turpat blakus veļas rullis. Šai idilliskajā mitekli ar apsūnojušu salmu jumtu, augstu sliekšni un vecmodīgām aizbultējamām durvīm uzrakstīts Veidenbauma dzeju lielais vairums, remdētas “zinību slāpes” un pārlaistas trauksmainās pārdomas par cilvēces likteņiem. Rakstija viņš pārlicies uz veļas ruļļa, uz kura novietotas atradās grāmatas, burtnicas, tinte un spalva. Šāds vienkāršs oriģināls rakstāmgalds gan laikam nebūs bijis nevienam rakstniekam.⁹

⁹ Egle, R. *Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos*, 44.–45. lpp.

Veļas rullis Kalāču klētiņā.

Fotografējis Roberts Skrajāns

Zīmīgi, ka šī saimniecībā visnotaļ utilitārā, veļas gludināšanai lietojamā mājsaimniecības rīka muzeālā semantika jau tolaik veidojusies, balstoties tieši Veidenbauma attiecībās ar šo priekšmetu, – apmeklētāji to uzlūko kā dzejnieka rakstāmgaldū, nevis veļas rulli, kuru kā tādu aicina izzināt etnogrāfiskas ievirzes muzeji.

**Eduarda Veidenbauma jaunākā māsa
Karline Luste ar dzīvesbiedru Jūliju Lusti
ap 1910. gadu.**

Salona foto, fotogrāfs nezināms.

Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums
RTMM, 68999

Būdams fotogrāfs un Veidenbauma daiļrades cienītājs, viņš pirmais veicis tās fotofiksāciju. Viņa 1910. gadā uzņemtajā klētiņas attēlā jau redzams ēkas bēdīgais fiziskais stāvoklis.

Eduarda Veidenbauma memoriālā muzeja "Kalāči" arhīva materiāls

Kad apprecas otra māsa Jūla Veidenbauma, Kalāču dārzs tiek sadalīts divās daļās, un klētiņa paliek māsas un viņas vīra Pētera Jaunzemītes pusē. Pētera redzējumā laika zoba stipri skartajai būvei ļaujams dabiskais sabrukšanas liktenis, bet Jūlijs Luste piedāvā to nojaukt un pārcelt savā un Karlīnes dārza daļā. Pēc vairākkārtējas uzrunāšanas Pēteris piekāpjas, bet vietā pieprasa uzcelt jaunu klētiņu. Lai saglabātu Veidenbauma lietotās klētiņas veidolu nemainītu, Jūlijs Luste 1914. gadā gandrīz vai ar etnogrāfa rūpību pirms nojaukšanas rūpīgi numurē katru balķi, lai pēc pārcelšanas uz savu dārza daļu to novietotu autentiskā izkārtojumā.

Līdz pat 1960. gadam Kalāčos var redzēt veselas divas klētiņas. 1960. gadā, labiekārtojot muzeja teritoriju, Pētera klētiņa nojaukta, atstājot vietu apmeklētāju transporta novietošanai, bet Veidenbauma “studiju salonu” restaurēja Brīvības muzejā.

Otrais pasaules karš ne tikai izklīdina Kalāču māju ļaudis, bet līdz ar tiem izārda šeit koncentrētās atmiņas un priekšmetisko vidi. Karlīnes meitu Birutu Leiti 1941. gadā deportē uz Sibīriju, 1943. gadā mirst Karlīne, bet Jūlijs Luste 1944. gadā dodas emigrācijā. Ēkas un tajās palikušās lietas zaudē iemantoto muzeālo auru un atgriežas raupjā utilitārā lietojuma vidē. Kalāču istabās tiek izmītināti Veidenbauma vārdā nosauktā kolhoza strādnieki un iekārtots bērnudārzs. Formāli kolhozam uzdots rūpēties par Kalāču ēku kā “progresīvā dzejnieka” Eduarda Veidenbauma dzīves un darba vietu, taču tas nenotiek pat formāli – Kalāču uztveres pārmantojamības pārrautā nabassaite nav ar formāliem rīkojumiem sasiename. Lai konstatētu situāciju, 1956. gada 15. un 16. aprīlī Kalāčos ierodas komisija, kurā ietilpst toreizējā Cēsu rajona amatpersonas, Valsts Vēstures muzeja darbinieki, Cēsu Novadpētniecības muzeja direktore Ozola. Komisijas sastādītajā aktā situācija Kalāčos raksturota šādi:

Konstatēta bezatbildīga pieeja un vistiešāko ar dzejnieka dzīvi saistīto vēl atlikušo priekšmetu postīšana: atremontējot dzīvojamo ēku, nojaukta veranda, un tās stikla logi tagad salikti gan kūtim, gan pagrabiem. Telpā, kur miris dzejnieks, iemūrēta mūra plīts, klētiņai izsisti logi, jumts caurs, telpā ieplūst ūdens. No klētiņas jau pagājušajā rudenī izmesti ārā veļas rullis un pulsts atliekas, stāv sniegā un ūdenī.¹⁰

Divkārt Sibīrijas nometnēs pabijušās Eduarda Veidenbauma māsasmeitas Birutas Leites neatlaidīgā klauvēšana pie daudzo amatpersonu durvīm, uzstājīga apelēšana pie viņu sirdsapziņas ar Veidenbauma kā pirmā latviešu revolucionārā dzejnieka piemiņas saglabāšanas nepieciešamību pārliecina tiktāl, ka 1958. gada pavasarī tiek izdots Latvijas PSR Ministru Padomes lēmums, ka Liepas ciema Kalāčos iekārtojams dzejnieka memoriālais muzejs.

¹⁰ Akts komisijas dalībnieces, toreizējās Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja darbinieces Edītes Kazaines norakstā. Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums. RTMM, 553448.

Biruta Leite Eduarda Veidenbauma memoriālā muzeja ekspozīcijas atklāšanas dienā 1958. gada 13. novembrī. Fotogrāfs nezināms.

Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums. RTMM, 75839

Ekspozīciju atver 1958. gadā, bet Leites izstrādātais ekspozīcijas plāns liecina, ka līdz pat 1975. gadam tā tiek papildināta un pilnveidota ar jauniegūtiem priekšmetiem.¹¹ Nosacīti memoriālajā vidē ienāk arī inscenējuma sajūtu pastiprinoši priekšmeti – Veidenbauma portretējumi mākslā,¹² ar dzejnieka biogrāfiju saistītu vietu fotoattēli. Arī ekspozīcijas satura vēstījumam nav stingri saizmējamu laika robežu. Muzeja vēstījumā un atsevišķu priekšmetu interpretācijā gan neizbēgamas ir nodevas Veidenbauma kā “revolucionārā dzejnieka” stāstam. Nav izdevies uzmeklēt tā laika muzeja misijas aprakstu, bet uzstādījuma skaidrībai pietiek ar ekspozīcijas ievada zālē izvietoto tekstu:

¹¹ Būtiskākie papildinājumi ir viesu istabas ekspozīcijā 1960. gada rudenī eksponētais tikko kā iegūtais atradums zem Kalāču klētiņas – Veidenbauma itin kā pašrocīgi darinātais spieķis, bet 1962. gadā ēdamistabas ekspozīcijā novietota pēc Veidenbauma māsas vīra Jūlija Lustes un meitas Birutas Leites apraksta Cēsu mēbeļu cehā izgatavotā rakstāmpults. Vairums papildinājumu ir saistīti ar muzeja darbību un Veidenbauma popularitātes pieaugumu – lielākā daļa dzejnieka portretējumu, dažādi dāvinājumi, piemēram, priekšnamā novietotā ekskursantu dāvinātā māla vāzīte un kādas Rīgas arodskolas audzēkņu darinātais metāla svečturis, viesu istabā vieta atrasta arī māla vāzei, kuru muzeja divdesmit gadu jubilejā dāvinājis Eduarda Veidenbauma kolhozs.

¹² Birutas Leites ekspozīcijas plānā fiksēti seši dzejnieka portretējumi, kuri tapuši laikposmā no 50. gadu otrās puses līdz 70. gadu beigām, un noproto, ka arī ekspozīcijā izvietoti pakāpeniski – laika gaitā. Dažādās tehnikās – monotipija, zīmējums ar zīmuli, eļļas glezna, vitrāža, ģipša bīste – veidotie dzejnieka portretējumi eksponēti verandas un priekšnama telpās. Autori: Vitolds Svirskis, Arturs Dronis, Fricis Ešmits, Tenis Grasis, Zenta Muceniece un kāds nenoskaidrots sanatorijas “Cēsis” patients.

Katra literāta darbu novērtējuma mērogu sniedz ļeņinskais princips, vai viņš stāvējis veco mirstošo atpakaļvīlēcēju spēku pusē jeb vai gājis kopā ar jauno, progresīvo augšupejošo, kas tautas dzīvi no jūga un tumsas virzījis uz nākotnes saulaino klajumu.¹³

Ekspozīcijas atvēršana un tās ideoloģiskais ietvars izraisa viedokļu sadursmi abpus Padomju Savienības robežām. Ar dažu dienu starpību divos izdevumos parādās publikācijas, kurās Veidenbauma mantojuma interpretācija jaunatvērtajā muzejā sajūsmina un sanikno. “Vēl pilnīgi nav restaurēta klētiņa, bet tur redzam veļas rulli, uz kura dzejnieks rakstījis savas mūžam dzīvās rindas: “Mosties, mosties reiz, svabadais gars; Celies un salauzi tumsības spaidus”,”¹⁴ raksta oficiālais laikraksts “Cīņa”. Savukārt publikācijā “Londonas Avīzē” pausts sašutums:

Komunisti, turēdami verdzībā visu latviešu tautu, vēlas savāžot arī mīrušos dzejniekus, piesaistot tos sev, kaut gan Veidenbaums nekad nav bijis marksists. Turklāt jāpiezīmē, ka Veidenbauma ģimenes atvases ir deportētas uz Sibīriju.¹⁵

Biruta Leite muzeja veidošanu sāk izpostītā, autentisko auru un lielu daļu muzejisko priekšmetu zaudējušā vidē. Ieskatoties rūpīgi dokumentētajā ekspozīcijas plānā, atmiņu pierakstos un pieejamajās fotogrāfijās, redzams, ka Birutas Leites muzeoloģiskās izvēles noteicis jau minētais obligātais ideoloģiskais konteksts un viņas nostalgiskā vēlme atjaunot zudušo Kalāču auru.¹⁶ Leite ekspozīciju veido kā subjektīvu atmiņu dokumentu pēc “istabu” principa, radot ar priekšmetiem inscenētu ilustrāciju savām, savas mātes un laikabiedru atmiņām par Kalāču vidi. Katrā no istabām – veranda, priekšnams, ēdamistaba, māsu istaba, viesu istaba (zāle), mātes istaba, steļļu istaba, virtuve, rentnieku istaba, klētiņa, pirtiņa – izvietots anotācijas teksts par tās lietojumu mājinieku sadzīvē, iezīmējot arī Veidenbauma biogrāfiskās attiecības ar atsevišķām telpām un tajās izvietotajiem priekšmetiem.¹⁷

¹³ Teksts bez avota norādes stiklotā planšetē novietots pie sienas Birutas Leites veidotās ekspozīcijas sākumā (verandā) līdzās Vitolda Svirska monotipijas tehnikā veidotajam Eduarda Veidenbauma portretējumam (skat. attēlu 141. lpp.).

¹⁴ Priede, P. Eduarda Veidenbauma “Kalāčos”. *Cīņa*, 1958, Nr. 266, 12. nov.

¹⁵ Veidenbauma mūzejs Kalačos. *Londonas Avīze*, 1958, Nr. 651, 28. nov.

¹⁶ Biruta Leite, Eduarda Veidenbauma māsa Karlīnes Lustes meita, līdz izsūtījumam uz Sibīriju (1941) piedzīvoja pirmskara neizpostītos Kalāčus, kur mājinieku vidē tika uzturētas dzīvas atmiņas par dzejnieka klātbūtni viņa dzīves laikā.

¹⁷ Tā, piemēram, viesu istabā (“zālē”) eksponētais šūpuļkrēsls ar niedru sloksnišu pinumu ekspozīcijas plānā minēts kā Veidenbaumu ģimenei piederošs, kurā Veidenbaums slimības laikā sēdējis “sarkanām samta tupelītēm kājās”.

Priekšmetu iegūšanas avoti izsekojami pēc ekspozīcijas plāna,¹⁸ kā arī pēc Birutas un laikabiedru atmiņām.¹⁹ Apstākļos, kad no dzejnieka dzīves laika lietiskās patiesības šeit ir palikušas vienīgi sienas un minējumi par atsevišķu lietu autentiskumu, ekspozīcijas inscenējumos memorialitātes šķituma radīšanai tiek kopā likti dažādas izcelsmes un autentiskuma priekšmeti – dzimtai piederīgo atvērētie (ēdamgalds), tipveida interjera priekšmeti, ko muzejam dāvinājuši apkaimes iedzīvotāji (tamborēts galdauts) vai kas aizņemti no Cēsu Vēstures un mākslas muzeja (galda lampa ar kupolu), pēc radnieku atmiņu stāstījuma izgatavotie (rakstāmpults, izgatavota Cēsu mēbeļu cehā 1962. gadā pēc Jūlija Lustes un Birutas Leites liecībām). Savukārt tintnīca, kas ekspozīcijā iekļauta kā “memoriāla” Eduardam Veidenbaumam piederējusi lieta, patiesībā bijusi brāļa Kārļa īpašums, kuru viņš ieguvis jau pēc Eduarda nāves.

Ēdamistabas interjers Birutas Leites veidotajā ekspozīcijā Kalāčos.

Fotokopija no: Anspaks, A. *Eduards Veidenbaums*. Cēsis, 1970. Neg. KPRPK
(Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantoris) fotoarh. Nr. 38590

¹⁸ Cēsu Vēstures un mākslas muzeja filiāles “Eduarda Veidenbauma memoriālā muzeja “Kalāči”” tematiskais ekspozīcijas plāns. Sastādījusi muzeja vadītāja Biruta Leite. [1975. g.], 49 lp. Eduarda Veidenbauma memoriālā muzeja “Kalāči” arhīvs.

¹⁹ Atmiņu avoti: 1) Birutas Leites sastādīts saraksts “Priekšmeti, kas bijuši “Kalāču” istabās un klētiņā E. Veidenbauma dzīves laikā. Pēc Karlines Lustes, dz. Veidenbaumas, E. Veidenbauma jaunākās māsas, apliecinājuma Kalāčos, 1979. gada 4. oktobrī”, 2 lp. Eduarda Veidenbauma memoriālā muzeja “Kalāči” arhīva materiāls; 2) Birutas Leites atmiņas “Par “Kalāčiem” un klētiņām”, Liepā, 1994. gada 12. jūlijā, 5 lp. Eduarda Veidenbauma memoriālā muzeja “Kalāči” arhīva materiāls; 3) Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja darbinieces Edites Kazaines apkopotie materiāli par E. Veidenbauma memoriālā muzeja “Kalāčos” iekārtošanu. Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums, RTMM, 500068; RTMM, 553448; 4) Jugāne, V. Par tiem, ko atceras “Kalāčos”. *Dzimtenes Balss*, 1967, Nr. 41, 8. okt.

Birutas Leites muzejnieciskā degsme Kalāču lietiskajai videi atdot zaudēto izpaužas arī visnotaļ azartiskos muzeja priekšmetu medību piedzīvojumos. No mātes stāstiem atmiņā subjektīvi dokumentētās kādreiz Kalāču istabās un saimniecības ēkās esošās lietas, ja vien juku laikos nav gājušas bojā, domājams, te pat apkārtnes mājās varētu būt atrodamas. Vienā no tādām ekspedīcijām tiek uzmeklēta un muzejā nogādāta sena pūra lāde. Birutas Leites pārliecība par tās autentisko saikni ar Kalāčiem ir tik spēcīga, ka neattur viņu no kāda pārgalvīga darījuma nakts aizsegā:

Tikko apsēto lauku un pavasara ziedu kupenu reibinošā smarža saplūst ar lakstīgalu treļļiem. Nakts. Bēris mierīgi skaita soļus. Birutas Leites un viņas līdzbraucēju ceļa mērķis ir gaužām romantisks. Tā ir sēta, kur dzīvo attāli Veidenbauma radinieki. [...] vecā māmiņa tur glabā savu jaunības pūra lādi. Biruta Leite jau sensenis ir lūgusies, lai šo lādi atdod muzejam; tieši tāda kādreiz stāvējusi arī Kalāču klētiņā blakus Veidenbauma iemīļotajam “rakstāmgaldam” – veļas rullim – un gultiņai. Bet 86 gadus vecā vecenīte nevēlas, ka viņas lāde aizceļotu no mājām. Tagad mājas saimniece saka – ja nesteigšoties, no lādes nekas pāri nepalikšot. Lai taču esot gudri, atbraucot nakti un aizvedot. Viņa klētiņu neaizslēgšot... Un tā nakts aizsegā lēni un uzmanīgi, uz pirkstu galiem klēti ieiet Biruta Leite, seko viņas vīrs, dēls un kāda ļoti enerģiska ekskursante, kas “Kalāčos” palikusi pārnakšņot un no tik romantiskas dēkas nav gribējusi atteikties. Četri sazvērnieki pieķeras katrs pie sava lādes stūra. Suņi rej. [...] Un tad sākas atceļš. Atkal lakstīgalas, vieglais pavasara vējiņš un nebēdnīgi smiekli. Romantiskais piedzīvojums beidzies ar uzvaru. Lāde izglābta, muzejam iegūts jauns vērtīgs eksponāts. Vēl tikai jāpiebilst, ka vecmāmuļa tā arī nomirusi, nezinādama, ka viņas lāde atradusi citas mājas, kur reizēm bijīga roka viegli noglāsta tās nomelnējušos sānus.²⁰

Autentiskuma miklas joprojām nav pilnībā atšķetinātas arī saistībā ar tiem skaitā nedaudzajiem priekšmetiem, kuri muzeja un sabiedrības dialogu visciešāk satuvina ar Eduardu Veidenbaumu, – tos lietojis vai radījis dzejnieks. Veidenbauma reiz sacītais par to, ka pasaulē atstāšanas vērti ir vienīgi cilvēka darbi, spītīgā pieticībā attiecas arī uz šo – ar viņa personību saistāmo priekšmetisko mantojumu. Taču vēlme ieraudzīt priekšmetu, kas reiz piederējis leģendārajam dzejniekam, ir memoriāla muzeja apmeklētāja viena no primārajiem gaidām. Arī paša muzeja pašapziņa nereti vairāk saistās ar kolekcijas unikalitāti un memoriālo vērtību nekā ar tās padziļinātas izpētes un interpretācijas spēju unikāla vēstījuma kontekstā. Šajā gaidu un pašapziņas satikšanās teritorijā mēdz rasties arī mīti, un memorialitātes gars iemājo pat priekšmetos, kuru fiziskā piederība un emocionālā saikne ar leģendāro personu ne vienmēr ir tik patiesa, kādu to vēlas izstāstīt vieni un kādai noticēt ir gatavi otri.

²⁰ Jugāne, V. Par tiem, ko atceras “Kalāčos”.

Kurš no populārākajiem Veidenbaumam piedēvētajiem priekšmetiem patiešām glabā šo svēto saikni ar dzejnieka īso dzīves sprīdi, bet kurš šo saikni ieguvīs iztēlē un noticēšanā tai? Kalāčos eksponētā apaļo briļļu pusīte un kadiķa koka spieķis apmeklētāja iztēlē uzbūvē Veidenbauma vizuālo tēlu, kuru sabiedrības apziņā nemainīgu nostiprinājusi Tērbatā uzņemtā fotogrāfija. Gluži kā Eduarda Veidenbauma brālēna Kārļa Hincenberga saglabātā briļļu pusīte, arī šo ar pietāti uzlūkoto priekšmetu memoriālā patiesība ir puspatiesība un tomēr – šarmanta savā noslēpumainībā.

Briļļu pusīte, kuru saglabājis un Eduarda Veidenbauma muzejam dāvinājis Eduarda Veidenbauma brālēns Kārlis Hincenbergs.

Fotografējis Roberts Skrajāns.

Eduarda Veidenbauma memoriālā muzeja "Kalāči" krājums.
CMK 2057

Kadiķa koka spieķis, atrasts zem Kalāču klētiņas 20. gs. 50. gados.

Fotografējis Roberts Skrajāns.

Eduarda Veidenbauma memoriālā muzeja "Kalāči" krājums. CMK 92

Nespējot atsaukt atpakaļ brīdi, kad priekšmeti no radnieku atmiņu un pašsaprotamās zināšanas par to piederību dzejniekam nokļūst muzeja jau kā plašai sabiedrībai un nākamībai kalpojošas institūcijas valdījumā, priekšmeti šeit spēlē detektīva cienīgu spēli. Brižiem tie tveras leģendas ērtajā paspārnē, brižiem vedina pietuvoties vēsturiskās patiesības izzināšanas azartam. Vienā gadījumā, ieraugot vitrinā guldīto spieķi, apmeklētājs to nešaubīgi sasaista ar fotogrāfijā redzamo aksesuāru. Otrā gadījumā, vērigāk ieskatoties fotogrāfijā redzamajā un

eksponētajā aksesuārā, kļūst skaidrs, ka tie ir divi atšķirīgi priekšmeti. Fotografijā redzamais spieķis, Veidenbaumam atrodoties Tērbatas studentu grupas “Pipkalonija” centrā, dzejnieka rokās visdrīzāk nonācis kā fotogrāfijas vizualitātē iederīgs rekvizīts un pīpkaloņu līdera simbolisks amata rīks. Savukārt Kalāčos eksponētais Birutas Leites ekspozīcijas plānā pieteikts kā “Eduarda Veidenbauma darināts no paegļa. Eduards Veidenbaums to lietojis staigājot, ieliktu aiz muguras elkoņos.”²¹ Turpat tālāk Leite norāda uz šā priekšmeta nonākšanu muzejā, proti, to 20. gadsimta 50. gadu sākumā zem klētiņas atradis kāds Bernhards Krūklis no Liepas ciema Rozēniem, kurš atradumu 1960. gada rudenī nodevis muzejam. Taču muzeja vēstij tik kārdinošā leģenda par šā priekšmeta izcelšanos no Veidenbauma rokas, visticamāk, tapusi līdzīgi kā par daudziem citiem Birutas Leites apkārtnes mājās uzietiem un dzejnieka vai viņa dzimtas piederībai pieņēmuma veidā “identificētiem” priekšmetiem.

Tāpat kā Eduarda Veidenbauma dzejas tekstu nonākšana līdz lasītājam caur daudzo pārrakstītāju rokām neizbēgami nesusi līdzīgu no pirmteksta gandrīz neiespējami atsijājamo subjektivitātes klātbūtni, līdzīgi arī dzejnieka piemiņas dokumentēšana un prezentācija muzeja formātā uzkrājusi virkni subjektīvu un par vēlamām pieņemtu patiesību. Nākamās patiesības rodas apmeklētāja personiskā priekšstata un muzejā eksponētā priekšmeta satikšanās brīdī. Šis daudzo patiesību, leģendu un detektīva cienīgu meklējumu iespēju kopums ir atslēga uz mūsdienīga un aizraujoša dzejnieka stāsta radīšanu Veidenbauma piemiņas glabātāju rokās.

Musealisation of Veidenbaums

Iveta Ruskule

Awareness of Eduards Veidenbaums as a personality unique to Latvian culture begins only after his untimely death in 1892, when a couple of Veidenbaums's poems were first printed in the literary supplement of the newspaper *Dienas Lapa*, and three years later, in 1896, his first collection of poems *Poems* (Dzejas) was published.

The musealisation of the poet's heritage began in 1958 with the establishment of the Veidenbaums's Memorial Museum *Kalāči*. However, the *Kalāči* house became a destination for individual enthusiasts and organized groups much earlier. After the poet's death, the daily life of the farm continued there, but in the eyes of the Veidenbaums's poetry enthusiasts, the identity of the house had already acquired a different value code.

²¹ Cēsu Vēstures un mākslas muzeja filiāles “Eduarda Veidenbauma memoriālā muzeja “Kalāči”” tematiskais ekspozīcijas plāns. Sastādījusi muzeja vadītāja Biruta Leite. [1975. g.], 18. lpp. Eduarda Veidenbauma memoriālā muzeja “Kalāči” arhivs.

Nowadays, the most important exhibit is the barn, where the poet stayed in summers to study for his gymnasium course, read, think, and write. Veidenbaums used a washing roller as a writing surface. Significantly, the museum semantics of this utilitarian household tool for ironing laundry is based on Veidenbaums's relationship with this object – visitors perceive it as a poet's desk, not an ancient ethnographic artifact. The barn itself has also been transformed from an outbuilding into a museum exhibit, the interpretation of which only secondarily touches on the ethnographic aspect of the oldest building in the *Kalāči* household. The barn, together with the laundry roller, is, first and foremost, a place where visitors in awe strive to meet the atmosphere of the poet's creative laboratory.

World War II dispersed the people of the *Kalāči* household, as well as destroyed the memories and objectified environment concentrated there. The buildings and the possessions left there lost their museum aura and returned to the harsh environment of utilitarian use: the workers of the collective farm named after Veidenbaums were housed there and a kindergarten was set up.

The establishment of the museum in *Kalāči* in the spring of 1958 became possible thanks to the persistence of Eduards Veidenbaums's niece Biruta Leite, calling on the officials to preserve the memory of the first Latvian revolutionary poet.

Biruta Leite was setting up the museum in a ruined environment that had lost its authentic aura and many museum items. Her museological choices were determined by the obligatory ideological context and her nostalgic desire to restore the lost *Kalāči* aura. Leite created the exhibition as a subjective memory document according to the "room" principle, serving as an objectified illustration for her, her mother's and contemporaries' memories of the *Kalāči* environment. Since only the walls and speculations about the authenticity of certain objects had remained there from the poet's lifetime, items of different origins and authenticity were used to create a sense of memoriality of the exhibition – the items donated by the family; standard interior items; items made specifically for the exhibition from relatives' memories. However, the riddles of authenticity are still not completely unravelled for the few items that populate the museum through the dialogue between the museum and the public as those used or created by Eduards Veidenbaums himself. A displayed part of the round glasses that have broken in half (preserved by the poet's cousin) and the juniper wooden cane conjure up the visual image of Veidenbaums in the visitors' imagination, which has been invariably reinforced in the public consciousness by the photograph taken in Dorpat. When seeing the cane, the visitor undoubtedly associates it with the accessory seen on the photo. However, a closer look at the exhibited accessory and the one in the photo makes it clear that these are two different items.

The cane in the hands of the poet, as seen in the photo, probably was used as a prop for the visuality of the photograph. In turn, the exhibit is said to be made by Eduards Veidenbaums. In the early 1950s, this item was found under a barn by Bernhards Krūklis from the *Rozēni* household in Liepa village.

Just as Eduards Veidenbaums's poetic texts came to the reader through the hands of many editors and brought certain presence of subjectivity that is difficult to separate from the original text, similarly the documenting and presenting the poet's memory in a museum format has accumulated a number of subjective and desirable truths. This combination of many truths, legends and detective-like investigations is the key to creating a modern and fascinating poet's story placed in the hands of the Veidenbaums's keepers.

Keywords: museum, heritage, *Kalāči*, barn, laundry roll, cane, authenticity, Biruta Leite.